

УДК 159.9.019.4

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.4-1.4>

О. В. Джежик

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Одеський національний політехнічний університет

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ І ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

У статті проаналізовані дані літературних джерел з проблеми торгівлі людьми в Україні.

Показано, що торгівля людьми є складним і багатогранним соціально-економічним явищем. Тому, залежно від соціально-економічних і соціально-психологічних факторів, торгівля людьми може набувати найрізноманітніших форм.

Однак за якими б схемами не проходила така торгівля, будь-яка її форма здійснюється з метою отримання економічної вигоди від експлуатації або від самого процесу купівлі-продажу. Тому сутність поняття «торгівля людьми» полягає в сукупності злочинних дій, спрямованих на заволодіння людиною з метою отримання економічної вигоди.

Торгівля людьми є невіддільною частиною сучасної міграційної системи.

Це зумовлено тим, що останніми роками відзначене стрімке зростання потоків міжнародної міграції; в результаті нового поділу праці в країнах імміграції формуються специфічні сфери зайнятості для мігрантів; збільшення частки жінок в загальному потоці трудових мігрантів; зростання нелегального складника серед трудової міграції.

Відкритість національних кордонів і зростання мобільності населення на тлі колосальної різниці між рівнем життя в країнах сучасного світу будуть активно використовуватися злочинцями для продажу людей.

В умовах відкритості кордонів виходом з кризової ситуації для населення багатьох країн є трудова міграція, яка в більшості випадків має неконтрольований, незаконний, кримінальний характер і супроводжується торгівлею людьми.

Зазначено, що соціально-економічна природа торгівлі людьми дуже складна й різноманітна. Крім таких традиційних факторів, як низький рівень життя населення і відсутність перспектив працевлаштування, торгівлю людьми підживлюють багато психолого-соціальних проблем: гендерна нерівність, фемінізація бідності, насильство в сім'ї, дитяча безпритульність, розвиток корупції і організованої злочинності в країні.

Якщо врахувати всі ці фактори, то вийде, що тільки в Україні в категорію ризику по відношенню до торгівлі людьми потрапляють мільйони людей.

Аналіз статистичних даних показав, що в світі переважає торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації.

Однак існують також особливості торгівлі людьми, форм експлуатації та категорій переміщуваних осіб залежно від соціально-економічних, релігійних та етнічних особливостей різних країн. Наприклад, комерційна сексуальна експлуатація переважає в розвинених країнах і в країнах з перехідною економікою, тоді як торгівля людьми з метою трудової експлуатації більшою мірою характерна для країн, що розвиваються.

Тому в аналізі проблеми торгівлі людьми не можна керуватися будь-яким одним показником, а тільки комплексний аналіз соціально-економічних умов, соціально-психологічних передумов може дозволити дати чітке уявлення про фактори росту торгівлі людьми.

Ключові слова: торгівля людьми, країна-постачальник, країна-транзит.

Актуальність дослідження. Сучасна торгівля людьми є багатоаспектною загрозою для всіх народів і розглядається як сучасна форма рабства, що супроводжується грубими і жорстокими порушеннями прав людини.

На цей час у зв'язку з досить важкими соціально-економічними обставинами в Україні досить актуальною є проблема торгівлі людьми.

Як відзначають експерти, Україна є однією з найбільших в Європі країн-постачальників жертв

торгівлі людьми. За оцінками МВС України, за останні 10 років з України було вивезено близько 400 000 людей. Також, за даними МВС, Україна є однією з головних країн-транзитів для потерпілих з Азії та Молдови, яких продають на Захід. Україна – також країна-постачальник і країна-транзит торгівлі дітьми, яких використовують для надання секс-послуг. За даними Міжнародної Організації з Міграції (МОМ) 10% всіх жертв торгівлі людьми були віком від 12 до 18 років [1; 2; 5; 8; 11].

Основними експортними напрямками вивозу людського матеріалу з України є Польща, Російська Федерація, Туреччина, Італія, Австрія, Іспанія, Німеччина, Португалія, Чехія, Об'єднані Арабські Емірати, Великобританія, Ізраїль, Греція, Ліван, Бенін, Туніс, Кіпр, Швейцарія, США, Канада і Білорусія, крім цього, все зростаюча частка угод здійснюється на внутрішньоукраїнському ринку [2; 4; 7; 8; 9; 11].

Вихідці з України становлять також більшість жертв нелегальних каналів по перевезенням людей через Польщу для подальшої сексуальної експлуатації та протизаконного використання як підневільної робочої сили.

Потрапляючи за кордон, велика частина потерпілих-чоловіків використовується як підневільний трудовий ресурс на будівельних, виробничих або сільськогосподарських роботах.

Однак переважною кількістю жертв тіншового бізнесу залишаються особи жіночої статі, а пунктами їх призначення стає секс-індустрія Туреччини, Греції, Кіпру, Італії, Іспанії, Югославії, Об'єднаних Арабських Еміратів, Сирії, Китаю тощо.

Існують різні відомості про обсяги торгівлі людьми в Україні. Наприклад, за даними Міжнародної організації з міграції з 1991 року, понад 230 000 українців стали жертвами торгівлі людьми в Україні, що зробило цю країну одним з головних джерел «живого товару» для європейських держав [3; 7–9; 11].

Міжнародна організація з міграції оцінила повне число жінок, вивезених на Захід з України з 1991 по 1998 роки, як півмільйона людей [3; 6; 10–11].

Порівняльний аналіз показує, що в Європейському Союзі в сфері проституції зайнято близько півмільйона представниць Центральної та Східної Європи, а за даними на 1998 рік, 87,5% жінок, ввезених, наприклад, до Німеччини, були зі Східної Європи, серед яких 17% було з Польщі, 14% з України, 12% з Чеської Республіки та 8% з Російської Федерації.

За даними за 1995–2010 роки, серед іноземців, які постраждали від нелегальної торгівлі людьми, сексуальної експлуатації і підневільної праці на території Польщі, вихідці з України складають 350 випадків, Білорусії – 311, Болгарії – 87, Румунії – 24, Молдови – 21 і Росії – 15 [3–4; 7–9; 11].

Незалежні дослідники проблем тіншового бізнесу вказують, що на Україні існують об'єктивні труднощі з ідентифікацією жертв і відстеженням міжнародних переміщень своїх громадян [1; 2; 5; 7; 10–11].

Проблема торгівлі людьми привернула увагу міжнародної спільноти і національних держав в 1990-х роках. Піонером у зверненні до цієї проблеми були Сполучені Штати: торгівля людьми почала фігурувати в щорічних доповідях

Держдепартаменту США про становище прав людини з 1994 р.

Причому в кримінальну торгівлю живим товаром залучені економічно розвинені країни, вона може відбуватися або з перетинанням національних кордонів, або всередині держав, як в країнах з розвинутою демократичною традицією, так і в перехідних державах, і в країнах з тоталітарною системою [4; 5; 9–11].

Феномен торгівлі людьми викликає суперечливі і радикальні судження – від прямого визнання серйозності проблеми і закликів боротися з нею стороннім поглядом в основному громадських організацій до повного неприйняття самого поняття «торгівля людьми» низкою державних організацій, в тому числі правоохоронних інститутів.

Причина такого ставлення до работоргівлі криється, ймовірно, в тому, що транснаціональна торгівля людьми є відносно новим видом злочинів, як для України, так і для інших країн СНД [3–5; 10–11].

Глобальний характер проблеми сприяв активізації дослідницької діяльності по її вивченню в багатьох країнах світу. Великий матеріал представлений в доповідях різних міжнародних організацій, насамперед МОМ, МОП, ПРООН, ЮНІФЕМ, ЮНІСЕФ. У цих доповідях переважає національний рівень аналізу, проте узагальнюється і досвід окремих країн, аналізуються найкращі практики виявлення і попередження фактів торгівлі людьми [3; 5; 6–8; 11].

Торгівля людьми в Україні є масштабним явищем і залишається серйозною проблемою українського суспільства. На думку багатьох міжнародних організацій, всі зусилля української влади, спрямовані на припинення нелегального вивозу людей, залишаються недостатніми і не відповідають міжнародним стандартам [3; 7–9; 11].

Незважаючи на те, що торгівля людьми поступово починає включатися в орбіту наукових досліджень, серйозний науково-дослідний потенціал з проблеми досі не накопичено. Феномен торгівлі людьми практично не розглядається дослідниками в контексті соціально-психологічних проблем сучасного соціально-економічного стану будь-якої окремої країни і України зокрема.

В результаті, відсутнє розуміння цієї проблеми, а також того, яким чином в загальному формуванні цього явища задіяні його окремі складові компоненти. Донині залишаються нерозкритими такі питання: в чому полягають відмінності торгівлі людьми, як в різних країнах, так і в Україні, чи залежить ступінь участі країн у процесі торгівлі від рівня їх соціально-економічного розвитку, що є кореневими причинами торгівлі людьми, які соціально-економічні та психологічні індикатори можна використовувати з метою діагностики цього явища.

Таким чином, недостатність досліджень з даної проблеми роблять торгівлю людьми актуальним об'єктом дослідження.

Мета дослідження полягає в аналізі соціально-економічних особливостей прояву різноманітних форм торгівлі людьми в Україні з урахуванням специфічних соціально-психологічних передумов.

Результати дослідження. Торгівля людьми (трафікінг) – це сучасна форма рабства. Жертвами торгівлі людьми є маленькі діти, підлітки, чоловіки і жінки. Торгівля людьми може приймати різні форми, як-от: секс-індустрія; примусова праця на виробництві, в ресторанах і на сільськогосподарських роботах; домашня робота на рабських умовах як домашньої прислуги або гувернанток; торгівля нареченими; торгівля органами.

Україна є країною-постачальником жінок і дівчат в рабство в Європу і на Близький Схід з метою сексуальної експлуатації, а також чоловіків, яких переправляють до Європи або Північної Америки для примусової праці.

Жертвами торгівлі людським товаром на Україні є не тільки жінки, а й діти, яких використовують для примусової праці, жебракування та примусового надання сексуальних послуг, нерідко піддаючи насильству і тортурам.

За даними Міжнародної організації з міграції, діти складають не менше 4% з усіх постраждалих від нелегальної торгівлі живим товаром на Україні.

Порівняльне дослідження, проведене на Україні і в Гані, дозволяє зробити висновок, що процедура вивозу жінок з цих країн не часто супроводжується примусом. Аналіз баз даних Міжнародної організації з міграції в Україні за 2004–2006 роки показав, що з 1 939 жертв тільки 0,5% були викрадені, а в 1,5% випадків мав місце факт продажу потерпілих членами їх сімей [4; 7; 9; 11].

В абсолютній більшості ситуацій (85%) майбутні жертви нелегального трафіку рекрутувалися за допомогою особистого контакту.

За даними українського Інтерполу, не останнє значення в цьому процесі мають завищені, або наївні, очікування потерпілих, 75% з яких не усвідомлювали, що замість привабливої пропозиції роботи за кордоном їх чекає примус до банальної проституції.

Ланцюг злочинних дій торгівлі людьми складається з наступних ланок: вербування – перевезення – передача або прийом людей – продаж – обман, примус силою, погрозами, зловживання владою – експлуатація.

Українські громадяни їдуть за межі країни з метою працевлаштування і шукають будь-яку можливість потрапити за кордон. Способи вербування їх на таку «роботу» різноманітні і в той же час традиційні: це фірми з працевлаштування; подруги, однокласники; знайомі, сусіди; оголошення в ЗМІ; роздача запрошень на вулицях; незнайомі люди,

які називають себе «агентами іноземної фірми»; шлюбні агентства; туристичні фірми; знайомства через Інтернет; виїзд для отримання освіти (студентські візи) та інші.

Трафікери використовують різні способи для залякування і контролювання своєї жертви – фізичне насильство, ув'язнення, а також різні механізми психологічного та фінансового контролю. Це може бути боргова кабала; конфіскація паспортів; ізоляція; погрози насильством на адресу жертв і (або) членів їх сімей; контроль фінансів жертви (наприклад, трафікери забирають заробіток жертв для «зберігання грошей в сейфі»).

Особи, які потерпіли від торгівлі людьми, платять жахливу ціну – фізичні та психологічні травми, захворювання, втрата зв'язків з близькими і рідними, емоційні травми, наркозалежність, СНІД. Таким чином, торгівля людьми – це грубе порушення прав людини.

За своєю природою торгівля людьми є маловивченою темою через закритість і протизаконність, проте в науковому співтоваристві не викликає сумнівів, що вкрай важко оцінити її справжній розмах і описати його за допомогою адекватної статистики.

У багатьох державах відсутнє спеціалізоване законодавство, спрямоване проти контрабанди людського матеріалу, в інших воно визначає її тільки в термінах сексуальної експлуатації для вилучення комерційного прибутку та не враховує внутрішній ринок незаконної торгівлі своїми власними громадянами.

Однак навіть там, де існують ефективні закони, спрямовані на боротьбу з цим видом кримінального бізнесу, він може благополучно існувати завдяки нестачі політичної рішучості, корупції або відсутності досвіду боротьби з цією проблемою.

Крім цього, проблема ускладнюється небажанням жертв торгівлі людьми співпрацювати з правоохоронними органами через страх відплати з боку злочинців, недовіри до влади або через те, що вони не усвідомлюють себе потерпілими.

В Україні кримінальні мережі з торгівлі людьми зазвичай виходять з важкої економічної ситуації в країні і високого рівня безробіття, яка дозволяє криміналу залучати потенційних жертв обіцянками добре оплачуваної роботи в розвинених країнах.

За статистичними даними не менше 80% постраждалих від торгівлі людьми в Україні були безробітними і близько 60% з них залишилися безробітними після повернення на батьківщину [3; 5; 8–11].

У 1998 році торгівля людським товаром була усвідомлена українським урядом як проблема, і в кримінальному кодексі з'явилася стаття 124 як основний юридичний інструмент протидії.

У 1999 році була розроблена офіційна програма щодо припинення нелегального вивозу жінок та

дітей на 1999–2001 роки, яка підкреслювала відповідальність українських міністерств і важливість їх кооперації з неурядовими організаціями.

За допомогою ОБСЄ була запущена двостороння програма по взаємодії між Україною та Польщею в області тіньового вивезення людей, а в 2001 році український кримінальний кодекс був підданий новій серії виправлень [3; 7; 8; 11].

У 2012 році відповідальність за координацію державної політики у сфері торгівлі людьми була покладена на міністерство соціальної політики і праці, яке повинно було координувати свої зусилля з міністерством закордонних справ, МВС, прикордонною службою, міністерством юстиції та міністерством культури.

Однак в тому ж році наукове дослідження, яке було проведено за підтримки Єврокомісії, показало, що Україна зайняла 87-е місце в загальносвітовому рейтингу зусиль з боротьби з торгівлею людськими товарами.

Крім цього, в 2017 році Держдепартамент США дійшов висновку, що, незважаючи на значні зусилля українського уряду щодо припинення кримінальних каналів вивезення людей, ці спроби не відповідають навіть мінімальним стандартам відразу в декількох ключових сферах з цілої низки причин. Серед основних вказується корупція, нездатність розслідувати і притягати до відповідальності винних тощо.

Корупційний характер залученості українських офіційних осіб (суддів, прикордонників, прокурорів) у торгівлі «живим товаром» і перешкоджання з їх боку правосуддю регулярно стає темою доповідей різноманітних неурядових організацій.

Таким чином, залежно від соціально-економічних і соціально-психологічних факторів, торгівля людьми може набувати найрізноманітніших форм.

Однак за якими б схемами не проходила така торгівля, будь-яка її форма здійснюється з метою отримання економічної вигоди від експлуатації або від самого процесу купівлі-продажу. Тому сутність поняття «торгівля людьми» полягає в сукупності злочинних дій, спрямованих на заволодіння людиною з метою отримання економічної вигоди.

Торгівля людьми є невіддільною частиною сучасної міграційної системи.

Це зумовлено тим, що останніми роками відзначене стрімке зростання потоків міжнародної міграції; в результаті нового поділу праці в країнах імміграції формуються специфічні сфери зайнятості для мігрантів; збільшення частки жінок в загальному потоці трудових мігрантів; зростання нелегального складника серед трудової міграції.

Сама соціально-економічна природа торгівлі людьми дуже складна й різноманітна. Крім таких традиційних факторів, як низький рівень життя населення і відсутність перспектив працевлаштування, торгівлю людьми підживлюють багато

соціальних проблем: гендерна нерівність, фемінізація бідності, насильство в сім'ї, дитяча безпритульність, розвиток корупції і організованої злочинності в країні. Якщо врахувати всі ці фактори, то вийде, що тільки в Україні в категорію ризику потрапляють мільйони людей.

Аналіз статистичних даних показав, що в світі переважає торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації. Однак існують також особливості торгівлі людьми, форм експлуатації та категорій переміщуваних осіб залежно від соціально-економічних, релігійних та етнічних особливостей різних країн. Наприклад, комерційна сексуальна експлуатація переважає в розвинених країнах і в країнах з перехідною економікою, тоді як торгівля людьми з метою трудової експлуатації більшою мірою характерна для країн, що розвиваються.

Висновки. Таким чином, аналіз літературних джерел показав, що торгівля людьми є складним і багатограним соціально-економічним явищем.

Головною рушійною силою торгівлі людьми в Україні є погіршення соціально-економічної ситуації країни, викликане різноманітними причинами.

В аналізі проблеми торгівлі людьми не можна керуватися якимось одним показником, тільки комплексний аналіз соціально-економічних умов, соціально-психологічних передумов може дозволити дати чітке уявлення про фактори росту торгівлі людьми.

Відкритість національних кордонів і зростання мобільності населення на тлі колосальної різниці між рівнем життя в країнах сучасного світу будуть активно використовуватися злочинцями для продажу людей.

В умовах відкритості кордонів виходом з кризової ситуації для населення багатьох країн є трудова міграція, яка в більшості випадків має неконтрольований, незаконний, кримінальний характер і супроводжується торгівлею людьми.

Література:

1. Добринина О.А., Басова Т.В. Диагностическая школа в социальной работе : оценка гуманистического потенциала. *Международный научный журнал «Интерактивная наука»*. 2017. № 11. С. 102–103.
2. Запобігання торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти : навч.-метод. посібник / І.Д. Зверева, Р.М. Зеленський, Н.С. Калашник та ін. ; Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна». Київ : Україна, 2008. 284 с.
3. Звіт дослідження рівня обізнаності з явищем торгівлі людьми. Київ : Представництво МОМ в Україні, 2011. 82 с.
4. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І.Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.

5. Ковальчук Л.Г. Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. кандидата пед. наук: 13.00.05 – соціальна педагогіка; Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2010. 20 с.
 6. Лукашевич М.П., Семигіна Т.В. Соціальна робота (теорія і практика) : підручник, Т.В. Семигіна. Київ : Каравела, 2009. 368 с.
 7. Моніторинг виконання Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року та проблемні питання підготовки нової програми / заг. ред. К.Б. Левченко. Київ, 2010. 32 с.
 8. Моніторинг виконання Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року / заг. ред. К.Б. Левченко. Київ : Агентство «Україна», 2010. 80 с.
 9. Річний звіт Центру «Ла Страда-Україна». URL: <http://la-strada.org.ua>.
 10. Соціальна профілактика торгівлі людьми: навч.-методичний посібник / за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. Київ : Агентство «Україна», 2007. 352 с.
 11. Статистика справ постраждалих від торгівлі людьми Представництва МОМ в Україні. URL: <http://en.stoptrafficksng.org>.
-

Dzhezhik O. V. Socio-economic and psychological aspects of forming trafficking in people in Ukraine: theoretical issues

The article analyzes data from literature sources on the problem of trafficking in human beings in Ukraine.

Trafficking in human beings has been shown to be a complex and multifaceted socio-economic phenomenon. Therefore, depending on socio-economic and socio-psychological factors, human trafficking can take many forms.

However, whatever schemes may be traded, any form of trade is for the purpose of obtaining economic benefits from the operation or from the actual sale process. Therefore, the essence of the concept of "trafficking in human beings" lies in the totality of criminal acts aimed at seizing a person for economic gain.

Trafficking in human beings is an integral part of today's migration system.

This is due to the recent increase in international migration flows; as a result of the new division of labor in the countries of immigration, specific employment areas for migrants are being formed; increasing the share of women in the total flow of migrant workers; the growth of the illegal component in labor migration.

The openness of national borders and the increase in population mobility amid the enormous difference between the standard of living in the world today will be actively used by criminals to sell people.

In the context of open borders, the way out of the crisis for many countries is the labor migration, which in most cases is uncontrolled, illegal, criminal and accompanied by human trafficking.

It is noted that the socio-economic nature of human trafficking is very complex and diverse. In addition to traditional factors such as low living standards and lack of employment prospects, trafficking in human beings is fueled by many psychological and social problems: gender inequality, feminization of poverty, domestic violence, child homelessness, the development of corruption and organized crime in the country.

Taking all these factors into account, it will turn out that millions of people fall into the category of risk in relation to human trafficking in Ukraine alone.

An analysis of statistics has shown that sex trafficking is prevalent in the world.

However, there are also features of trafficking in human beings, forms of exploitation and categories of persons displaced, depending on the socio-economic, religious and ethnic characteristics of different countries. For example, commercial sexual exploitation is prevalent in developed and transitional economies, while trafficking for labor exploitation is more characteristic of developing countries.

Therefore, in the analysis of the problem of trafficking in human beings it is impossible to be guided by any one indicator, but only a comprehensive analysis of socio-economic conditions, socio-psychological preconditions can allow to give a clear idea of the factors of growth of human trafficking.

Key words: *trafficking in human beings, supplier country, transit country.*